

Det gottländska bidlaget.

Af

Nils Lithberg.

Redan vid en mycket flyktig bekantskap med gottländska kulturförhållanden gör man den reflexionen, att *by* på Gottland kallas *gård*. Socknen är enligt gottländskt språkbruk icke delad i byar. Den är delad i gårdar, och gården är delad i *parter*. De sistnämnda benämnas stundom inom gården med särskilda namn. Sålunda kallas de fyra parterna vid Sixarfve i Viklau: Storstu, Nystu, Asstu och Lillstu; eller de fem parterna vid Nickarfve i Vänge: Storstäuas, Lejlstäuas, Undastäuas, Yvastäuas och Nöjstäuas. Ej sällan förekomma Stainstäuas, Spärr- (eller Spjärr-)stäuas, Källstäuas och Stäuas på Rumme som namn på parter i gården. Stundom benämnas dessa parter med sitt partnamn + gårdsnamnet t. ex. Storstu-Kvie, Källstu-Jakes, Spjärrstu-Bjerges, hvilken sistnämnda part i Eksta dessutom delades i Spjärrstu-Bjerges Motes och Spjärrstu-Bjerges Pauels. En alldeles modern namnbildning kan anföras från Vall. För 10 år sedan klöfs Bjers gård, hvilken alltid utgjorts af en part, då två syskon ärfde, i tvenne. Den nya parten byggde sig ny mangård och ladugård samt kallas nu allmänt Ungbjers, medan den gamla parten kallas dels Bjers dels Gammelbjers. Någon gång kan partens benämning vara rent tillfällig, såsom då man kallar den part, där man håller på att ta upp potatis, för Pärstäuas eller Järpärass.¹

I ett par undantagsfall har jag hört omtalas en indelning af socknen i byar, hvarvid flockar af gårdar sammanföras till en by. Norrlanda socken delas i Bursbyen och Körkbyen. Den förra af dessa innefattar gårdarna Munkbos, Liste, Burs, Butraifs, Bjers och Ham-

¹ Alex. Engdahl, Anteckningar i Nord. Museets arkiv.

mars, hvilka ligga i en flock i socknens nordliga skogiga trakt. Öfriga gårdar, som ligga kring kyrkan och den invid kyrkan belägna myren, bilda Körkbyen. Fide socken delas i Sudabyen i söder, Annbyen i nordost och Fidbyen i nordväst. Öja socken delas i Vestabyen, Körkbyen och Holmbyen (trakten kring Faludden), och bebyggarna nämnas därefter Vestabingar, Körkbingar och Holmbingar. På samma sätt delas Eksta i Körkbyen och Aikstvästre. Burs socken var 1842 delad i Kyrkebyn, Gläfves- eller Lebyn, Burgebyn och Wanges- eller Sandbyn¹.

Men utom denna delning af socknen existerar en annan. Den nyss anförda synes vara betingad af lokala förhållanden, såsom då de två af ett skogsbälte skilda delarna af Norrlanda eller af Eksta delas i s. k. byar. Den andra indelningen af socknen är traditionell och är en fördelning i *bidlag* eller *budlag*. Bidlaget utgöres af ett visst antal gårdar, hvars bebyggare hafva skyldighet att »bide» (bedja) eller »bude» (bjuda eller båda) hvarandra till bröllop, begrafning eller annat gästabud, på gottländska kalladt »tillfälle». Men dessutom kunde äfven laget bådas upp till andra sysslor.

När de gottländska ängarna strax efter midsommar stodo färdiga att slås, samlades bidlagets män och kvinnor för att gemensamt förätta slåttern. Man började tidigt på morgonen. Karlarna gingo först och slog höet, hvarefter kvinnorna räfsade, »räkte», samman det till stora »breden», och på aftonen firades i gården »sletating» med grundlig förtäring och dans till sent på natt. När ladugårdshuset stod färdigt med väggar och takresning, samlades bidlaget till »husating», hvarvid man infann sig med nödiga redskap för att släpa fram och draga upp agen för att med denna täcka taket. På aftonen, då allt var klart, afslutades det hela med gille och dans.

I äldre tider byggdes stundom hela huset vid husating. Jag lånar härvid P. A. Säves skildring af en sådan.² På vintern hemköres timret, bräder sågas och fönster- och dörrkarmar tillredas. »Och sedan mor väl försett sig med mat och dricka, tillkallar

¹ S. J. H. Schröder (C. J. O. Laurin), *De paroeciis Gothlandiæ Burgs et Stånga*. Akad. Afh. Upsala 1842.

² Säve, Åkerns Sagor.

bonden sina vänner och grannar inom hela bidlaget för att hjälpa till att bygga och hålla till godo med den tillredda husatingen: detta brukar ske något före höslåttern. Alla komma då arbetsklädda och med nödiga doningar och kvinnorna medföra sändningar af något mjölk, en stig ägg, en ugnspannkaka, en vinstarust eller en grisstek o. s. v., hvilket till hjälps för mor, som då har stort matbekymmer, aflämnas i huset mot tack för skänken och någon välfägnad. Under ledning af en något byggnadskunnig förman börjar man tidigt arbetet, vare sig med att draga det tunga foderbåndet upp till täckningen af det redan till bandet färdiga ladugårdshuset eller med att bära sten, slå bruk och mura på manbyggningen, ty man vill gärna ha slutat i god tid, så att man får ro att riktigt förlusta sig på kvällen. Huset är efter omständigheterna färdigt på första, andra eller kanske först tredje dagen. Det var efter husets färdigbyggande som det i äldre tider hållna fynstargildet firades. Men häruti deltog icke bidlaget utan släkten och aflägsset boende vänner.

När någon skulle hålla bröllop eller annat »tillfälle» och behöfde nödig fisk för gästabudet kallades bidlaget till nätating i träsket eller myren, hvarvid man fiskade en dag, därefter hemförde fisken till gården och avslutade det hela med gille.

I Eksta var det brukligt, att bidlaget till bröllops bar ihop mjölk och ystade bröllopsosten. Bidlaget utgjordes här vanligen af 3 gårdar med sammanlagdt c:a 24 hushåll. Och då gräupacken¹ på julafton lades in i stugan samlades likaledes i Eksta bidlagsgubbarna för att gemensamt bära in den i bidlagets stugor och dricka julen in.

Numera har allt gemensamhetsarbete upphört. Bidlaget har sin enda funktion vid inbjudning till bröllop eller begrafning. Så länge det gamla gemensamhetsarbetet var en af grundförutsättningarna för bidlagets existens, förblef naturligtvis bidlagets sammansättning fastare. Numera måste, med bidlagets närvarande uppgifter, bekantskaper och släktskaper spela in, hvilka förorsaka rubbningar i de traditionella formerna. Då jag nu öfvergår till att nämna några exempel på hur bidlagen äro sammansatta, kan jag endast anföra förhållandena sådana de nu äro samt förutskickar den anmärkningen,

¹ Om »gräupacken» se Fataburen 1907 sid. 236.

att i vissa fall sammansättningen förr varit en annan; en och annan gång har minnet däraf ännu bevarat sig.

I smärre socknar bildar stundom hela socknen ett bidlag. Så är förhållandet i Viklau och Bara.

Vall socken består af två bidlag, fördelade så att gårdarna väster om kyrkan bilda ett, Västervallar, och gårdarna öster om kyrkan bilda ett, Östervallar.

Björke socken utgöres likaledes af två bidlag, det ena bestående af Värplösa, Stenstu, Odvalls, Hakuse och Norrgårda, det andra af Likmide, Smedgårdar, Bössarfve, Harkvie och Tynne.

Hamra socken delas i två bidlag: 1) Norrgårda, Öjmunds, Sindarfve, Skogs, Sutarfve och Botreifs, 2) Storms, Sollmungs, Suders, Linhatte, Långmyr, Bartmesse och Rums.

Follingbo socken delas i: 1) Kallings, Hagvards, Gerte och Klinte, 2) Björkbos, Bondarfve, Sylfaste och Hällhage i Barlingbo. De i socknen förekommande herregårdarna Nygårds, Hallfrede, Ungbåtels (Rosendal), Norrbys, St. och Lilla Vede samt Dede, hvilka åtminstone sedan 1600-talets midt innehafts af herremän, mest borgare i Visby, hvilka här hade sina sommargårdar, tillhöra icke något bidlag.

Källunge socken delas i: 1) Burs, Larsarfve, Skällhorns, Sorbys, Ekskogs, Skäggstade, Bölungs och Lilltollby, 2) Kullingbos, Kullsfve, Prästgården, Uggårds, Saggby, Aumunds, Gannarfve.

Större socknar delas i flera bidlag. Hörsne socken delas i: 1) Line, Bunne, Buters och Timans, 2) Debjers, Nybjers, Mörrby, Lill-Mörrby och Möllgårds, 3) Nárby, Anninge, Massarfve, Snovalls och Smis.

Roma socken delas i: 1) Aumunds, Möllbjers, Karby och Prestt (d. v. s. åboarna på prästgårdens mark), 2) Busarfve, Uppenbys, Ejmunds, Bjers, 3) Vellarfve, Timans, Snovalls och Diskarfve. Larsarfve växlar mellan 2) och 3).

Vallstena socken delas i: 1) Bjerger, Allekvie, Norrgårda, 2) Gudings, Alfvena, Slumre, Hägvalls, Uppgårdar och Grinds, 3) Medebys, Nygårds och Rå.

Anga delas i: 1) Fjåle, Bendes och Bjers, 2) Botes, Hemmungs, en part vid Stenstu och Suderbys, 3) Båticke, Änggårdar, Österby och

Stenstu, 4) Suderbys, som ehuru den bjöds af Botes och Hemmungs icke hade skyldighet att bjuda igen, utan bildade sitt bidlag ensam. Liffride är komministergård.

Dalhem delas i: 1) Stenstu, Sorby, Björkhage (?), Harstäde, Hallföse, Nygårds, Munks och Busarfve, 2) Näsungs, Dune, Kanungs, Råkarfve, och Binge, 3) Sigurs, Vidungestenstu, Vidunge och Annbåtels, 4) Gandarfve, Dungårde, Slitgårds, Granskogs, Burge och Grinder. Hesselby är komministergård. Dessutom anses några gårdar för herrgårdar.

Öja delas i: 1) Strands, Botarfve och (förr) Ockes, 2) Olofs, Boxarfve, Gisle och (numera) Ockes (= Västerbyn), 3) Unghanse, Domerarfve, Rånnarfve och Roes (= Kyrkbyn), 4) Simunde, Olleifs, Stockvike, Bringes, 5) Rudeie, Sandkvie, Ranarfve, Petes, Skogs och Bjervide, 6) Barkarfve, Burge, Siffride och Lasses (= Holmbyen). Mjölhatte tillhör inget bidlag.

Någon gång uppträder en regelbundenhet sålunda att gårdarna tre och tre bilda bidlag. Sådant är förhållandet i Hogrän, som delas i: 1) Vallbys, Allvide och (förr) Rodarfve, 2) Alans, Tomsarfve, Buters och (numera) Rodarfve, 3) Bössgård, Ainbjenne och Prostarfve, 4) Gervallds, Djupbrunns och Nygårds. Eksta socken är, som förut nämnts, delad i Kyrkbyn och Aikstvästre, hvaraf Kyrkbyn delas i tre bidlag af hvardera tre gårdar: 1) Kvie, Sigers och Lårdarfve, 2) Uggårds, Grymlings och Lillgårds, 3) Mellings, Rundarfve och Stjärnarfve. Aikstvästre delas i sex bidlag.

Bidlagens regelbundenhet kan helt naturligt störas af släktskap inom andra bidlag. Men vanligen är en sådan störning öfvergående. När man upphört att räkna så nära släktskap, att detta förpliktar till inbjudning, återgår man till det gamla skicket. Exempel på hur sådana rubbningar skett och blifvit traditionella bildar Kräklingsbo socken. Tings, Fole och Kärrmans bilda ett bidlag. Kräklings bildar bidlag med Gurpe och Nygårds, men bjuder dessutom Kärrmans, hvilken sistnämnda gård icke från början tillhörde bidlaget, men som så långt man kunnat minnas varit vid Kräklings, på samma gång som Kräklings alla tre parter af ålder varit bjudna till Kärrmans. Genom bätlag hade till den ena Kräklingsparten

tillkommit Rågåkra och Storhammars, till den andra parten af samma anledning Lillhammars. Ekeskogs bjuder Hejdeby, Stenstu, Smiss Hilstilles samt Kärrmans och Tings, hvilka sistnämnda gårdar egentligen bildade eget bidlag med Fole. Hejdeby däremot bjuder Ekeskogs, Österby och Trosings i Gammelgarn samt Kärrmans och Gurpe, hvilka sistnämnda gårdar egentligen tillhöra helt andra bidlag och icke kunna räkna ringaste grannskap till Hejdeby. Trosings, som bjöds hit af gammalt, hade på 1800-talets midt uteslutits, men bjuddes nu åter.

I Norrlanda bildar Bursbyn ett budlag, medan Kärkbyn bildar flera, olika sammansatta för de olika gårdarna. Björke bjuder Bringes, Aikskogs och Leifståde. Bringes bjuder Björke. Aikskogs bjuder Björke, Leifståde, Broe samt en part vid Bringes. Leifståde bjuder Björke, Aikskogs och Broe, den sistnämnda enligt uppgift möjligen på grund af släktskap. Broe bjuder Leifståde, Aikskogs, Mangsarfve och Petsarfve. Mangsarfve bjuder Petsarfve och Broe, Petsarfve bjuder Mangsarfve och Broe.

De nu anförda exemplen torde vara tillräckliga för att visa, att inom den gottländska socknen existerar en traditionell gårdsgemenskap. Och äfven om oregelbundenheter finnas, kan man stundom bakom dessa spåra bidlagets ursprungliga sammansättning. Som jag ofvan påpekat har säkerligen släktskap legat till grund för rubbningar. I kustsocknarna ha dessutom båtlagen, vid hvilkas sammansättning släktskap och personlig vänskap synas ha spelat en stor roll, medfört ytterligare rubbningar. Med kännedom om bidlagets utseende under den tid, detta ägde praktiska funktioner för gemensam hjälp, skulle vi med all säkerhet ha kunnat lägga upp fullständigt fasta konturer för fördelningen öfver hela ön. Att det visar tillbaka på en gammal gemenskap mellan vissa bestämda gårdar inom socknen får anses afgjort. Frågan om dess ålder kan däremot icke bestämdt besvaras, då bidlaget i äldre tider aldrig är litterärt belagdt.

Jag känner icke från det gamla svenska fastlandet någon motsvarighet till denna gottländska gårdsgemenskap. Men väl från de tidigare danska provinserna och från Danmark själf. I Skåne fin-

nes en gemenskap inom byn kallad gilleslag, om hvars sammansättning och funktioner emellertid ännu ingenting är utredt. I Danmark var »landsbyen» indelad i vissa »bydelag» eller »bydelav», hvart och ett med sin bestämda begränsning, som noga hölls vid alla »selskabelige Sammenkomster».¹ Från bydelavet, som äfven kallas »Grandelav» eller »Nabolav», inbjudas alla inbyggare, både »Insiddere», »Husmænd» och »Gaardmænd», så att alla, fattiga och rika deltaga i gillet. Vid bröllop bjudas de bydelav, där brud och brudgum äro bosatta, och skola de bosätta sig i ett tredje, inbjudes äfven detta. De funktioner för inbördes bistånd, som vi träffa i landsbyorganisationen, återfinnas delvis äfven inom bydelavet.

Den omständigheten att bidlaget förekommer i Danmark och gamla danska landskap låter oss förmoda, att institutionen närmast har dansk härstamning. Härpå tyder äfven namnet bydelav eller gildeslav, som återfinnes i respektive motsvarigheter på Gottland och i Skåne.²

På ett par håll funno vi en regelbundenhet i det gottländska bidlaget, bestående i ett hopförande af tre gårdar tillsammans. Så var förhållandet i Eksta och Hogrän. Äfven i Norrlanda förekommer ett tretal, och därest vi vågade göra en rekonstruktion af de öfriga tydligen rubbade bidlagen i Norrlanda Kyrkby, skulle vi med lätthet få ett par till. I Kräklingbo funno vi tretalen Tings, Fole, Kärrmans och Gurpe, Nygårds, Kräklings. Äfven i Vallstena och Anga återfinna vi tre-talen. Detta kan vara tillfälligheter, men den misstanken ligger dock nära, att en på dylikt sätt sammansatt gårdsgemenskap icke uppstått spontant, snarare genom en öfverenskommelse eller en reglering, hvars förutsättningar kunna vara de i

¹ H. F. Feilberg, Dansk Bondeliv I sid. 171, 299 f.

² Äfven i det — i öfrigt starkt danskt influerade — södra Småland synes man hafva känt en fördelning i gilleslag enligt Hyltén-Cavallius utsago i Wärend och Wirdarna II, Stockholm 1868, ehuru institutionens karakter icke låter sig bestämmas af där lämnade framställning. Det heter (sid. 300): »På den utvidgade ättabacken — uppfördes nu ett enkelt *hof* — — — Bloten inom detta hof förrättades då af ättens älderman, gode eller höfding; men gillet, nu fördeladt i flera *lag*, *gilleslag*, hölls såsom förr under bar himmel, vid skenet af upptända eldar, och hvarje gilleslag lämnade dertill sina bidrag i matvaror under namn af *förning*.»

Kursiveringarna liksom anförandet af förningen gifva vid handen att författaren syftar på faktiskt befintliga gilleslag.

Danmark på slutet af 1500-talet så talrikt förekommande lyxstadgandena, af hvilka man äfven på Gottland fått kännning, bland annat genom bestämmelsen att till bröllops få af bönder på landet ej bjudas flere gäster än högst 10 par.

Och det är just under 1500-talets slut, som Gottland kommer i egentlig beröring med sitt dåvarande moderland. Den politiska be-
tingelsen var Stettinerfreden 1570. Sedan Sverige genom denna afsagt sig alla anspråk på ön, vidtog ett danskt kulturarbete, som i öns odling under tiden 1570—1645 afsatt en mängd danska spår, hvilka äro skönjbara ännu långt efter det den politiska samhörigheten med Danmark upphört.

Bidlagets uppgift var troligen, såsom namnet anger, från början endast en gillesgemenskap. I Danmark ha en del af landsbyens gemenskapsfunktioner öfverflyttats till bydelavet. Som jag hoppas i ett annat sammanhang kunna visa, har äfven Gottland en tid varit deladt i byar, af hvilka de nuvarande gårdarna — den skenbara gottländska motsvarigheten till den svenska byn — voro delar. Från en äldre byindelning ha traditionella gemenskapsfunktioner fortlefvat efter den tid, då byn upphört att vara en officiell organisation. Dessa ha sannolikt så småningom glidit helt öfver till bidlaget på samma sätt som vi i vår tid kunna konstatera en glidning af dem från bidlaget till den partklufna gården. Då gräupacken i Eksta bars in i stugan julafton utfördes detta af *bidlagsmännen*. I Roma utfördes det inom *gårdens parter* af deras husbönder, men sedan detta skett gingo *bidlagsmännen* omkring och drucko julen in samt besågo hvarandras gräupackar. Då julölet på »Tomas fylltunne» (21 dec.) var färdigbrygdt, sändes smaköl — sänningkanne — omkring till *parterna* i gården.

Liksom gården nu ärfver bidlaget, så ärfde bidlaget på sin tid sannolikt äldre byfunktioner och blef därigenom den grundläggande enheten för det arbete, landtbon måste utföra, men för hvilket han ensam icke räckte till. Som sådant har det bevarat sig inemot vår tid. Nu då andra ekonomiska förhållanden omgestaltat bondens arbete, har dess praktiska funktion upphört. Men dess ursprungliga — gillesgemenskapen — har till sist öfverlevvat sitt sekundära bihang.